

Ohnsorge-Szabó László

Pethő Bertalan: Technikai civilizáció és lélek

Pethő Bertalan e kötete Jean Baudrillard francia szociológus-filozófus életművének filozófiai kritikájára vállalkozik. Ennek középpontjában a „jel politikai gazdaságtana” áll. Úgy véljük, Baudrillard alapvetően szemiotika elmélete egyoldalúságainak kimutatása a kötet központi része, amely Pethő hosszabb ideje érlelt perato-szemiotológia koncepciójának talaján történik meg. (69. skk.)¹

Leegyszerűsítve Pethő bírálatának alapgondolatát azt mondhatjuk, hogy a nyelvészeti paradigmában mozgó szemiotika és Baudrillard is korunk újszerű történéseit hajlamos túlságosan mániákusan a jel fogalma, a szemiózis felől értelmezni. A szemiotika „puszta jel”-e azonban médiumokkal történő felfejtés esetén *tagolódik* (Jelölőre [Jő], Jelöltre [Jt] és Referensre [Ref]), és ami ennél is fontosabb, mivel a szemiotika erre kevésbé fogékony: a médiumok mentén továbbhalad (73.). Ezt a Jel monológia figyelmen kívül hagyja, azt legjobb esetben megtévesztésnek mutatja be: ebben való bizonyosságát nevezhetnének saját hübriszének.

A Jel, mivel a Jő, a Jt és a Ref aspektusában következő mediálódásnak a mindenkori invariánsa, azaz, hogy felfogható, kipreparálható és elhelyezhető a mediálódás bármely szakaszán (76.), csábít arra, hogy a Jel tudományának művelőjeként (szemiológusként) magát elgondoló ember ne vegye komolyan ezt a tagolódást, mediálódást; a Jel ekkor bevételeződik az Átélésbe (amint más esetben kitolódhat a külvilágba is). A Jel „egzakt vágás”, a „jelen fogantja”, azonban egyben önmagában „vézna”, „vázlatos”, „skicc-szerű”. (78.) A materiális valósággal szembeállítva, szellemivé demedializálva akár a metafizika folytatására is alapul szolgálhat. (79.) A jelhordozónak ezért a szemiotika nem tulajdonít jelentőséget. A szemiotika invariánsa a Jő/Jt kettős, amit Határt nem ismerve tologat bárhova, olyan szférába, eseménybe is, amely nem sajátja; a referencia olyan esetei, mint a villámcsapás okozta halál (ami csak egy példa a működésre), számára nem léteznek, ha a Jő/Jt tologatásával eljut oda, hogy a Ref csak téveszme. Ez a fajta szemiotika „zsugor-szemiotika”, ahogy Pethő mondja, a Jel benne „Jel-zsugorban” szenved. (82.) A szemiózis nem lineáris, amit Baudrillard sugall, hanem görbülete van, elgörbül, és belekeveredik a médiumokba. A zsugor-jelek szemiózisa önmagában operatív *látszik* Baudrillard-nál. Ezzel szemben Pethő azt állítja, hogy a mediálódás „átfogóbb” jelenségén belül a zsugor-jel csak egy állomás.

Baudrillard – ki nem mondva – a mediálisan görbülő szemiózist a Külsőben hagyná, az Alanytól idegen külvilág dolgának tartja azt. (85.- e) pont) Másfelől, hagyja magát elbűvölni a „jel hatalmának megüresedett tündöklésétől”, ami veszélyes egyoldalúság. (85.) Azt is sugallja a baudrillard-i pozíció és stílus, hogy az egyetlen lehetséges viszony a zsugor-jel és az Alany közt egy titokzatos magnetizmus. Pethő úgy véli, hogy Baudrillard konstrukciójára az „összeomlás” vár, amint a „zsugor-jel hatalmában rejlő mediálódás megmutatkozik” (és ez maga alá temeti a marxizmust is). (88.)

Pethő Bertalan „radikálisan másféle felfogást” kíván szembeállítani a Baudrillard-féle szemiotikai posztökonómiával, amit perato-ökonómiának nevez. (41.) A radikális másféleség némileg ellentétesnek tűnik számunkra azzal, hogy a tanulmány elején még Baudrillard-ral „közös célkitűzésről” beszélt, ill. egyszerre az elismerésben és elítélésben határozta meg hozzá való viszonyát. Baudrillard érdemének lett kezdetben betudva aktualitása, amit a létező szocializmusok „fóáram”-tól való elmaradásának viszonyai között magát a marxizmus tanulmányozására – *A filozófia híg moslékában* – rászánó korábbi önmagával szemben Pethő maga is hangsúlyoz. (18.) Végül azonban meghatározó marad Baudrillard „ostobaságának” kimutatása; az aktualitás pedig, az, ami miatt a felületes elismerő szavai leíródtak, valójában elsikkad. A baudrillard-i elmélet ugyan „kifejez valamit” a korszakváltásból, azonban igazából „botrányos”, és az új tudományos és médiadiskurzus csűrös-csavarásának témájául szolgál. (59.)

Pethő Baudrillard-kritikájának egyik pillére (a.), nagyerejű támasztéka az anti-marxizmus igazságában való meggyőződés, másrészt (b.) a „mediális fejlődés”-hez való olyan viszony tételezése, amely az ún. bőségleti (B vagy B*) cikkeket² nem Jelben, nem pauperként, „posztmodern-animistaként”, „működés-hiányos működés imádatban” fogyasztja, nem „referens diétán” tartott (mint Baudrillard), hanem tisztában van a médiában közvetített virtualitásnak és „valamely ötödik generációs médiummal való tényleges működés részeként/kellékeként alkalmazott virtualitásnak” a különbségével. (107-8.) Az első pillér (a.) véleményünk szerint nem igazán erős, mivel ahogy a marxizmusból sem lehet a dolgok helyes értelmezésének nyitjára rájönni, így annak tagadása sem segít abban (legfeljebb bizonyos tévutak bejárásának elkerülésében segít). A második pillér attól függ, vajon az Alany magát abban a bizonyos pozícióban látja leledzni, vagy lát-e másokat, akikről meggyőzően tudja azt állítani, hogy abban leledznek. Utóbbi pillér erősebb lehet, ha beigazsólódik egy ilyen pozíció lehetősége. A magam részéről inkább a *feladatot* látom egy ilyen pillér kidolgozásában, pozíció megszerzésében, semmint hogy azt adottnak véve másokat „mediális szegény”-nek (107-8.) nevezzek.

Bár a finalitás, a célszerűség kihelyeződött a médiumokba, és az ezen médiumokkal való együttműködés kényszeres, Pethő mégis úgy véli, hogy a finalitásnak marad alanyi oldala, és az alany kihelyeződésének a médiumokba vannak örömteli, „szabad” (sajátos módon Pethő maga is idézőjelbe teszi a szót) esetei is, amit Baudrillard „agyonhallgat”. (91.) Pethő a „posztmodern lőse” – aki szuverén az önkísérletező mediális működésben – terminust dobja be, még a homéroszi héroszokat is megidézve ezzel a figurával kapcsolatban, a médiumok urának szerepét jelölendő, és szembeállítva a Baudrillard-féle pauperekkel. (113.) Azonban ez a figura eléggé csenevész marad ebben a tanulmányban, ill. amennyiben konkrét személyek rendelődnek hozzá, akkor azok totalitárius diktátorok. Teljesen meglepő módon Baudrillard is úgy kerül elő, mint Szuverén (119.). Ez azért rejtély, mivel az ő médiumokhoz való viszonyát írta le Pethő úgy korábban, mint egyfajta pauperét.

Miben értek egyet Pethő perato-ökonómiájának Baudrillard elleni érveivel? A válasz tulajdonképpen tartalmazza azt, hogy magam is úgy vélem, Baudrillard elméletének, vagy inkább poétikájának szimpla magamévá tétele szellemileg nem kielégítő.

Jogos annak felvetése, hogy „a termelékenység a legújabb technológiák szintjén sem határtalan” (45.), szemben Baudrillard állításával (41.). Baudrillard „rendszere”, „kódja” tényleg teljesen funkcionális, a rendszer funkcióinak teljesítése végett mindenre, még a valóság elv reprodukciójára is képes. (A funkcionalizmus ráadásul az egyébként tagadott finalitást paradox módon behozza a rendszerbe.) A rendszer Hatalmát Baudrillard túlságosan biztosra veszi. A használati értékek „alibikké” válásának is lehetnek korlátjai, ezt nem szabadna kizárni, márpedig Baudrillard ezt kizárja, ami egyfajta omnipotenciát tulajdonít az embernek, az általa létrehozott tőkének, és mindentudást az ezt leíró poétának. A termelékenység határainak kimutatása persze korántsem egyértelmű, a közgazdasági irodalomban ebben a vonatkozásban az ökológista vagy biofizikai tanok érdekesek: ezek elutasítják a neoklasszikus felfogás Baudrillard-hoz hasonlóan a (gazdasági) rendszernek omnipotenciát tulajdonító nézetét. (Az eltérés a

neoklasszikus közgazdászok és Baudrillard közt az előbbieknél a mindenhatóság miatti optimizmusában rejlik.) A termelékenység esetleges korlátjairól való tudomást nem vétel a mai kapitalizmusnak tényleg jellemzője, amit keresztül tudott vinni a '70-es évektől kibontakozó monetarista komplexumban, amely a fejlett világ határain belül – sajátos paradoxon: bizonyos határokon belül korlátlan – a korlátokon való túllépés érzését keltette, és amely olyan világnézetet erősített, amely szerint minden, ezen időszak alatt a *rendszer ellenségei és apológétái által egyaránt* megtapasztalni vélt korlát (erőforrás korlátosság) szimuláció. Baudrillard szimuláció elmélete erre a tapasztalatra épül. És ha a dolgok túllépnek ezen a komplexumon (talán az Öböl-háború vagy Temesvár/keleti blokk széthullása), akkor akár szembetűnővé is válhat ennek az elméletnek a korhoz kötöttsége.

Miben érzem a perato-ökonómiai kritika korlátjait? Az erre a kérdésre adandó válasz szempontjából adódik számomra a lehetőség Baudrillard pozitívumait megemlíteni.

Magam úgy vélem, hogy a „termékek elhelyezése” mechanizmusainak – Baudrillard szerint „korunk kapitalizmusa” alapproblémájának – a leírásakor nem kielégítő „az ember határainak kibővítésében és újralibrálásában eszközölt fejlődés”, a „(határ)bővülés”, „önművelődés”, „új emberi minőség” fogalmaira alapozni (42-44.). Baudrillard joggal lát „kényszert” ezekben a folyamatokban, ill. joggal beszél a konformitás megteremtéséről, ami teríti ezeket a javakat, médiumokat, még akkor is, ha – és ebben van alapvetően igaza Pethőnek – ezek a folyamatok nem merülnek is ki ebben.

Pethőnél a mediálódás, a bőségleti cikkek termelési és felhasználási folyamata olyan színben tűnik fel, ami végső soron a hagyományos közgazdaságtan bizonyos lelkes várakozásaira is jellemző. A termelékenység a mediálódás függvénye Pethő szerint. Ez a nézet – pontosítás nélkül – akár a neoklasszikus gazdaságtan megismétléseként is értelmezhető, amely szerint a technikai fejlődés minden más egyéb termelési tényezőt helyettesíteni tud. Ezzel szemben megfontolandónak tartjuk az ökológiai gazdaságtan azon nézetét, amely a határtalan termelékenység tézisének tagadja, és amely a termelési tényezők kapcsoltságának állításával kétségbe vonja, hogy a mediálódás, a technikai fejlődés a gazdasági folyamat *önerős* húzóerője.

A peratológia által – joggal – középpontba állított mediálás nem érték tartalmú fogalom az én felfogásomban, hanem valami sorsszerű, amit nincs módunk nem vállalni az *általánosság* szintjén. Azonban minden határbővítő új médium felbukkanása után adódnak olyan körülmények, amelyek gazdaságiak, igen fontos dolgokról szólnak, ugyanakkor túl vannak az itt perato-ökonómiának nevezett diszciplína tematikáján. És ami a legfontosabb, ezek olyan kérdéseket vetnek fel, mint hogy egy adott médiumnak nincs-e alternatívája, nem kell-e egy médiumot bizonyos okokból (pl. környezetszennyezés vagy fenntarthatatlanság) kiváltani/leváltani – függetlenül attól, hogy az adott, leváltandó médium bővítő-e, bőségleti-e; vagy hogy megéri-e, hol (melyik kultúrában, országban), mikor és milyen mértékben a szükséges cikkek termeléséről lemondani a bőségleti kikísérletezésére, ill. termelése javára; ill. hogy mindezt melyik bőségleti cikkek javára érdemes vállalni. Ez óhatatlanul felveti azt a kérdést, hogy ki dönt ezekről és milyen értékek alapján. A döntés szempontjából nem lehet (kizárólag) a bőségleti cikkekhez kapcsolt *Átélésből* (abból a „röptéből”, sebesség-*megszállottságból*), amit működésük eredményez – 42.) kiindulni. Az, hogy „új indítékot” adnak a tovább-mediálódáshoz (42.), ezért következményeik kvázi-összemérhetetlenek az ezekre a kérdésekre korábban adott válaszokkal, részben igaz, azonban a kérdések szerintünk minden új médium megjelenése ellenére, talán módosult formában (és nem is mindig jól feltéve!), de fennmaradnak, és sokakat érdekelnek. A bőségleti cikkek működésének *Átétele* szerintünk korántsem egyértelmű: a repüléstől pl. többen igencsak félnék, az autók számának gyarapodását többen az elszegényedés jeleként fogják fel, semmint a gazdagodásának (pl. bizonyos más, alternatív *médiumok* – kerékpár – használatának élvezetét teszik lehetetlenné). És ennek nemcsak a *ressentiment* lehet az oka, vagy az, hogy a fejlődéssel nem tudnak egyesek lépést tartani, hanem a fenti kérdésekre adott attól eltérő válaszok is, amelyeket a „technostruktúra” adott, és amelyet megfelelő konformizmus kialakításával igenis sulykol(t). Úgy hiszem, hogy a konformizmus problémája releváns a bőségleti cikkek esetében is, még ha tényleg nem az egyetlen szempont (mi is úgy véljük, az informatikai eszközöknek van olyan felhasználása, amelyet aligha a konformizmussal lehet magyarázni, sőt kimondottan nonkonformista). Márpedig Pethő mintha ezt állítaná, mikor Baudrillard leírását korunk kapitalizmusáról, amelyben a konformizmus termelése az egyik alapvető jellegzetesség, csak a szükséges (Sz) cikkekre, ill. „valamelyest” a tömegcikké váló B termékekre tartja találónak. A B cikkekhez kapcsolt „lelkesezés” átterjed az egész társadalmi-gazdasági komplexumra, és lesöpri az asztalról azokat a problémákat, amelyeket mi az előbb említettünk (és amely Baudrillard-nál is hangsúlyosan szerepel, még ha problematikusan is, amennyiben valóban elsikkad a B cikkek Pethő által adott újdonsági/lehetőségi köre). Úgy vélem, itt is szerényebbnek kellene lennünk: amiben reménykedhetünk (mivel ez inkább a jövő zenéje, mint már most meglevő valami), hogy adódnak létezésünk határára minket rávezető új, a világot velünk átértelmezhető „puszta jelek”, amelyek – mint Pethő leírja – ma már, médiumokkal telesztott korunkban, biztos nem közvetlen érzékszervi benyomások, hanem „mentális üzemből”, „világfelfogásban”, „médiumaink mentén” jelentkeznek, és e jelek nem valamiféle Kód ugyanazságát fogják megismételni, amit pedig Baudrillard sugall. (71-2.)

Pethő azt is mondja, hogy a B cikk elhelyezése attól függ, hogy sikerül-e általa az „ember határa valamelyik szakaszának a bővítését megcélozni”, ill. hogy sikerül-e a vevőközöniséget eme határbővítés iránt fogékonytá tenni. Ez azonban teljesen más szerinte, mint a konformitás megcsillantása, sőt éppen annak „felszakítása”. (45-6.) A fentiekből talán világos, hogy nem teljesen osztjuk ezt a véleményt.

Én annak a sajnálatos meggyőződésnek adnék ezzel szemben hangot, hogy a bőségleti cikkek innoválásának folyamatára is rányomja a bélyegét – na nem teljesen: nem kívánok semmilyen irányban totalizálni – a meglevő technostruktúra és az általa generált, preferált médium-*Átétele* típusok (pl. autós-szángördülés vs. kerékpáros, elsődleges médiumoktól az ötödik generációsakig átfogó működtetésből származó *Átételek*) átmentésének törekvése. A nonkonformizmus esetleg jele lehet annak, hogy a technostruktúra is alapvető átalakulás folyamatában van, azonban ennek esetleges végbemenetelét egyáltalán nem biztosítják az itt és most megjelenő médiumok, ezek értékeket (állítólag) átértékelő színrelépése („a 'pénz értéke' minden mediális innovációval újralibrálódik” – 46.), és korántsem biztos (amint ennek ellenkezője sem), hogy ezt az átalakulást nem temeti maga alá a Sz cikkek kialakult termelési komplexuma, a már *tömegcikké* vált B cikkek logikája. Hogy ne temesse alá, az kognitív, morális és politikai *feladatot* jelent, önmagából az ember mediáltságra rendeltségéből, ami egyfajta sorsunk – de nem reményünk *önmagában* vett forrása – nem következik. Egy ilyen feladat Pethő nézőpontjából, szövege alapján szinte *szükségtelen*, Baudrillard nézőpontjából pedig *lehetetlen*. Véleményünk szerint viszont alapvető fontosságú. Pethőnél körvonalazódik egy, a médiumok generációjáról szóló fejlődés-elmélet, amely egyben kijelöli a korral való lépéstartás mértékét is; ebben inherens egy értékmérce, amelynek alapján a médiumok „hatékonyága, széleskörűsége és ereje” (108.) megítélhető. Ez az a pont, ahol megint csak úgy érzem, a hibrisz fenyeget Pethő szövegében; ugyanakkor ez az a pont, ahol az értelmes *feladatok* lehetőségét is körvonalazza Pethő.

Szerintem nem választható igazából szét a pénzben értődő profitmaximalizálás és a profit „innovált működő médiumok teremtéseként” történő maximalizálása. (46.) Az innováció irányát, jellegét, konformitását a meglevő technostruktúrához a profit képződésének, az innovációnak a *meglevő technostruktúrában* beazonosítható helye nagyban meghatározza.

A magnetizmus legyőzése korántsem olyan egyszerű, amint arra Pethő egyes megfogalmazásai utalnak: a civilizátum felvillantott

sikeres „felülmúlásának, teremtésének, megújításának, kontrolljának” alternatívája, ami ugyan – megint csak ezt a szót használánk – *feladat*, de nem tény, életforma hozzá korántsem könnyen rendelhető. A magnetizmus azonban nem csak azokat fenyegeti, akik tudatlanok minderről.

Szerintem a „zsugor-jel” nem egyszerűen Baudrillard kényszerképze, hanem ilyen zsugoros a viszonya olyan jelrendszereknek, médiumoknak is a szemiozishoz, mint a *jelenlegi* monetáris szféra. Ezért tud helyenként – ahogy én látom – eléggé Tárgy-szerű és nem Alanyi lenni Baudrillard, mikor az érték epidémiájáról beszél. (105.) A monetáris szféra eme sajátossága ugyan nem törli el, de magának mindezedáig alárendelte azon szabadságokat, örömeiket, mediális működéseességeket, amelyek mintegy affirmatív pillérei Pethő kritikájának. Persze a monetarizmus Kódja nem annyira omnipotens (amelynek Alanyi oldalán Baudrillard sokszor impotenciájában, mazochisztikusan – többször, de nem mindig – kéjeleg, vagy megjátssza ezt a kéjelgést), de azért mégis – szerintünk – meghatározóbb része korunk valóságának (és ki tudja, meddig marad az), mint a B cikkek bővítménygazdaságának való örvendés. A „Jő fetisizmusának” (97.) a magunk részéről ebben a vonatkozásban tulajdonítunk nem Alanyi – nem pusztán Baudrillard, mint alany egyedi-esendő perspektívájából nyerhető –, hanem Tárgyszerű jelentőséget, még egyszer hangsúlyozva persze, hogy sem a „baljós, elítélendő” szint – amelyben Baudrillard látja a Jő-k játékát, amely mintegy másik végletként jelentkezik Baudrillard-nak ehhez a játékhoz való viszonyában – nem abszolutizáljuk, sem nem esünk bűvöletbe attól (bár olykor, konkrét esetekben el is ítéljük meg el is vagyunk bűvölve tőle, de ez a két viszony nem tölti ki rá irányuló Átézésünket).

1 A zárójelben szereplő számok a kötet oldalaira utalnak.

2 A B cikkek fogalma a szükségleti cikkekkel szemben dolgaink, eszközeink azon talán többséget is alkotó körét jelöli Pethőnél, amelyek nem vezethetők vissza a szükséglet tautológiájára (mely szerint amire szükségünk van, az a szükségleti cikk), eredendően nem valamilyen hiányt töltenek be életünkben, hanem kiterjesztik határainkat.

3 Ehhez ráadásul azt is hozzáteszi, hogy még az Sz cikkekre sem igaz, amennyiben B cikkek termelésével kapcsolódik össze. (45.)